

טיפחא או מאיילא – עיון בשני פסוקים

א

במערכת טעמי המקרא של כ"א ספרים יש סמלים המשמשים לשני טעמים שונים, אחד מפסיק ואחד משרת. למשל הסמל של רבע עיגול מעל המילה העולה לשמאל, משמש גם לפשטא וגם לקדמא. לרוב ניתן להבחין בין שני השימושים של הסמל על ידי סימנים אחרים, כמו מיקום הסמל במילה או הטעמים של המילה לפנייה או לאחריה.

אחד הסמלים המשמשים לשני טעמים שונים הוא קו מלוכסן שמאלה מתחת למילה (בדפוסים: ג).¹ הוא משמש לטעם המפסיק טיפחא ולטעם המשרת מאיילא. שניהם באים לפני טעם שדרגתו קיסר, אתנחתא או סילוק (= סוף פסוק), ומהווים הקדמה מוסיקלית לקיסר. שניהם באים אחרי זקף או בראש הצלע, כלומר אין לפנייהם טעם מפסיק מתחילת הפסוק או לאחר האתנחתא. לרוב ניתן להבחין ביניהם בקלות על ידי סימנים אחרים.² הסימן העיקרי הוא שלאחר המאיילא נמצא באותה מילה טעם מפסיק בדרגת קיסר, אתנחתא או סילוק; ואם המילה שיש בה מאיילא מוקפת לזו שלאחריה, הטעם המפסיק נמצא במילה שלאחריה.

למשל, בפסוקים "וַיִּצְא־נָח" (בראשית ח', יח) ו"וּבְנֵי־דָן הַשִּׁימ" (בראשית מ"ו, כג) באים הביטויים האלה בראש הפסוק. בפסוק הראשון המילה "וַיִּצְא" מוקפת למילה שלאחריה, "נָח"; זה מלמד שיש כאן מאיילא. לעומת זאת בפסוק השני הביטוי המוקף "וּבְנֵי־דָן" אינו מוקף למילה שלאחריה, "הַשִּׁימ"; זה מלמד שיש כאן טיפחא. וכן בפסוקים "בְּשִׁבְעֵתֵיכֶם" (במדבר כ"ח, כו) ו"וְהָיָה־טוֹב מְאֹד" (בראשית א', לא) באים הביטויים האלה לאחר זקף קטן. בפסוק הראשון הטעם נמצא באותה מילה שבה נמצא טעם הקיסר אתנחתא, וזה מלמד שיש כאן מאיילא. לעומת זאת בפסוק השני

* דברים אלה נאמרו בהרצאתי בקונגרס העולמי הארבעה עשר למדעי היהדות שהתקיים בירושלים בשנת תשס"ה. כאן הובאו הדברים בצורה מורחבת יותר.

1. צורת הסמל הזה בכתבי היד הוא קו מלוכסן מתחת למילה: ג.
2. ראה: מ' ברויאר, **טעמי המקרא**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 106, הערה 39. ועל דבריו יש להוסיף כגורם עצמאי את העובדה שהמסורה עצמה מונה את מאיילא כטעם נפרד מהטיפחא. ראה הערה 6.

הביטוי המוקף "וְהַנְּהִיטוּב" אינו מוקף למילה שלאחריו, "מֵאֵד", וזה מלמד שיש כאן טיפחא.

אמנם דומה שיש הבדל בין המקרים שבהם המאיילא נמצא ממש באותה מילה שבה נמצא הקיסר לבין המקרים שבהם המאיילא נמצא במילה שמוקפת משמאלה למילה שיש בה טעם קיסר. כאשר המאיילא נמצא ממש באותה מילה שבה נמצא הקיסר, המאיילא מתפקד כטעם משני במקום שיש לצפות לכך. למשל, במילה "לְדַרְתֵּיכֶם" (במדבר ט"ו, כא) יש מאיילא תחת הרי"ש. גם במקומות אחרים שבהם מופיעה המילה "לְדַרְתֵּיכֶם" יש טעם משני תחת הרי"ש; למשל, בשמות י"ב, יד יש מונח תחת הרי"ש וזקף-קטן על הכ"ף (לְדַרְתֵּיכֶם), ובוויקרא כ"ב, ג יש קדמא על הרי"ש ואזלא על הכ"ף (לְדַרְתֵּיכֶם). כאשר המאיילא נמצא ממש באותה מילה שבה נמצא הקיסר, יש אפוא מצב נדיר – אך לא חריג.³

לעומת זאת בפסוקים שבהם המאיילא נמצא במילה המוקפת משמאלה למילה שיש בה טעם קיסר נדמה שנוצר מצב חריג. במקומות האלה ניתן לצפות שהמילים לא יהיו מוקפות ובמילה הראשונה יהיה טעם מפסיק. למשל בפסוק "וְהִתְאַמְּרָה-לָהּ" (רות א', י) המילה מוקפת לשמאלה ומוטעמת במאיילא.⁴ בניגוד לכך בפסוק "וְהִתְאַמְּרָה לָךְ" (בראשית ל"א, יד) המילה "וְהִתְאַמְּרָה" איננה מוקפת לשמאלה והיא מוטעמת בטיפחא. וכן בפסוק "וַיִּשְׁבּוּ-בָהּ" (דה"ב כ', ח) המילה "וַיִּשְׁבּוּ" מוטעמת במאיילא ומחוברת למילה "בָּהּ" שלאחריה. בניגוד לכך בפסוקים "וַיִּשְׁבּוּ בָהּ" (במדבר ל"ב, מ) ו"וַיִּשְׁבּוּ אֲשָׁם" (שמ"ב ט"ו, כט) המילים "וַיִּשְׁבּוּ" ו"וַיִּשְׁבּוּ" אינן מוקפות לשמאלן והן מוטעמות בטיפחא. בפסוקים שבהם המאיילא נמצא במילה שמוקפת למילה שלאחריה קיימת אפשרות לבטל את ההקפה ולהטעים את המילה בטיפחא. אך במקרים שבהם המאיילא נמצא ממש באותה מילה שבה נמצא הקיסר אין אפשרות כזאת; אי אפשר להטעים מילה אחת בשני טעמים מפסיקים.

ב

בשני פסוקים נמצא הסמל של הטיפחא-מאיילא ולא ניתן להבחין בקלות על ידי הסימנים האחרים איזה טעם הסמל מסמל. הפסוק הראשון הוא "וַיִּשְׁבּוּ-בָהּ" (דה"ב

3. אך לא בכל מילה המוטעמת בקיסר וראויה לטעם משני יש מאיילא. למשל המילה "וַיִּאמְרוּ" (בראשית ל"ד, לא) מוטעמת באתנחתא וראויה לטעם משני תחת הו"ד. וכן המילה "וַיִּבְרָכְהוּ" (בראשית כ"ז, כג) מוטעמת בסילוק וראויה לטעם משני תחת הבי"ת. בשתי המילים האלה אין מאיילא.
4. הצמד "וְהִתְאַמְּרָה-לָהּ" חריג גם בכך שיש בו טעם משני בהברה סגורה. גם בביטוי "וּמְזוֹן לְכָל-בָּהּ" (דניאל ד', ט, יח) יש מאיילא בהברה סגורה, אך שם יש חריגה נוספת שקדמא קודמת למאיילא.

כ', ח).⁵ המסורה מונה את הפסוק הזה בין הפסוקים שיש בהם מאיילא.⁶ אך בשאר כל המילים שיש בהן מאיילא, המאיילא מרוחקת שתי הברות מהטעם המפסיק; לעתים ההטעמה של המילה עם המאיילא נסוגה, כדי ליצור את המרחק הדרוש בין המאיילא ובין הטעם המפסיק.⁷ ואילו כאן אין הפרדה בין ההברה של המאיילא לבין ההברה של הטעם המפסיק.

כבר נתן בעל מנחת־שי את דעתו לדבר הזה. והוא מכריע משום כך שהנכון הוא שההטעמה של "וַיִּשְׁבוּ" תהיה ביר"ד, כלומר מלעיל, בהתאם לכלל (וַיִּשְׁבוּ־בָּה). והוא אומר שכך הוא "במקצת מדוייקים".⁸ אך בכתיב היד שלפנינו אין הדבר כן; בכתב יד לנינגרד B 19a⁹ ובכתב יד ששון 1053¹⁰ המילה מוטעמת מלרע ויש מקף (וַיִּשְׁבוּ־בָּה). בכתר¹¹ אין מקף בין "וַיִּשְׁבוּ" לבין "בָּה" (וַיִּשְׁבוּ בָּה).¹² זה פותח פתח לאפשרות שאין כאן מאיילא אלא טיפחא, אף על פי שכאמור המסורה מונה פסוק זה בין אלה שיש להם מאיילא. אך גם בכתר, כמו בכתב יד לנינגרד ובכתב יד ששון, הבי"ת של "בָּה" רפויה. לעומת זאת במקראות גדולות, ויניציאה רפ"ד-רפ"ו, ההטעמה של "וַיִּשְׁבוּ" היא מלרע, אין מקף בין "וַיִּשְׁבוּ" לבין "בָּה" והבי"ת של "בָּה" דגושה (וַיִּשְׁבוּ בָּה). ובכתב יד הספרייה הבריטית Add. 15250, ההטעמה של "וַיִּשְׁבוּ" היא מלעיל, אין מקף בין "וַיִּשְׁבוּ" לבין "בָּה" והבי"ת רפויה (וַיִּשְׁבוּ בָּה).¹³

5. ההעתקה כאן היא על פי מהדורת התנ"ך של מ' ברויאר, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ב. דיון בנוסחאות שונות יבוא בהמשך.
6. ראה הערת המסורה שבמהדורת מקראות גדולות, ויניציאה רפ"ד-רפ"ו, לפסוק הזה. מהדורה זו הובאה לדפוס על ידי יעקב בן חיים בן אדניהו. ראה: ' ייבין, **המסורה למקרא**, ירושלים תשס"ג, עמ' 29.
7. ראה: מ' ברויאר (לעיל, הערה 2).
8. מנחת־שי במקום.
9. כתב היד מסומן כיום כסנקט פטרבורג EVR I B19a. נכתב בשנת 1008 על ידי שמואל בן יעקב. לפי הקולופון הוגה על פי הספרים המדוייקים של בן אשר. לתיאור מלא ראה: ' ייבין (לעיל, הערה 6), עמ' 15.
10. נכתב במאה העשירית. נחשב לפחות מדויק לעומת הכתר וכתב יד לנינגרד. ראה: ' ייבין (לעיל, הערה 6), עמ' 19. הרב מ' ברויאר רשם נוסחות שונות של טעמי המקרא לפסוק זה במדור 'הנוסח ומקורותיו', בכרך א של פירוש דברי הימים בסדרת **דעת מקרא**, ירושלים תשמ"ו, עמ' 187.
11. נכתב על ידי שלמה בן בויאעא במאה העשירית; הניקוד, הטעמים והמסורה נכתבו על ידי אהרן בן אשר. הדעה הרווחת היא שהרמב"ם הסתמך על הספר הזה בהלכות ספר תורה שלו. ראה: ' ייבין (לעיל, הערה 6), עמ' 13.
12. הרב מ' ברויאר (לעיל, הערה 10) כותב, אמנם עם סימן שאלה, שגם בכתר יש מקף בין שתי המילים האלה. לדעתי אין מקום לספק בדבר; אין מקף בכתר.
13. כתב היד הזה אינו כולל בין כתבי היד שבדק הרב ברויאר (לעיל, הערה 10). לרשימת ספרים נוספים שבהם קיימת ההטעמה הזאת ראה: כ"ד גינצבורג, **כתובים**, לונדון תרפ"ו, לפסוק זה.

השיטה של מקראות גדולות היא חד־משמעית: יש כאן טיפחא. אלא שדבר זה הוא, כאמור, בניגוד להערת המסורה. גם השיטה של "מקצת הספרים" שעליהם הסתמך בעל מנחת־שי היא חד־משמעית: יש כאן מאיילא. אך השיטה של כתב יד לניגרד ושיטתו של הכתר טעונות הסבר, שהרי יש בהן מקצת סימני טיפחא ומקצת סימני מאיילא.

הפסוק השני הוא "מֵה־פָּעַל אֶל" (במדבר כ"ג, כג).¹⁴ המצב פה הפוך מזה של הפסוק הקודם שראינו. המסורה אינה מונה את הפסוק הזה בין הפסוקים שיש בהם מאיילא. וכן אין מקף בין שתי המילים. אך יש נסיגת טעם במילה "פָּעַל". והרי במילה שמוטעמת בטעם מפסיק אין ההטעמה נסוגה.¹⁵ אמנם לפי מסורת בן־נפתלי¹⁶ המילה "פָּעַל" מוטעמת מלרע. וכן הוא הנוסח במקראות גדולות דפוס ויניציאה, רפ"ד-רפ"ו. הנוסח הזה הוא חד־משמעי: יש כאן טיפחא. אך הנוסח שלפיו המילה "פָּעַל" מוטעמת מלעיל נמצא במסורת בן־אשר בספר החילופים, בכתב יד לניגרד, בכתב יד ששון 1053 ובכתב יד ששון 17507. והדבר טעון הסבר.

מסתבר שבפסוקים האלה הנוסח שלפנינו משקף מסורות חלוקות:¹⁸ יש מסורות שלפיהן הטעם הוא מאיילא ויש מסורות שלפיהן הטעם הוא טיפחא. ולכן בפסוקים האלה יש תרכובת, מקצת סימני טיפחא ומקצת סימני מאיילא.

המסורה צירפה את המסורות בצורות שונות בשני הפסוקים. בפסוק הראשון, "וַיִּשְׁבְּרוּ־בָהּ", הטעם הוא בעצם מאיילא; המילה "וַיִּשְׁבְּרוּ" מוקפת למילה "בָּהּ" והב"ת של "בָּהּ" רפויה. אך נשאר זכר למסורת שיש כאן טיפחא בכך שאין כאן נסיגת טעם. לפי הגרסה שבכתר יש כאן בעצם טיפחא, בניגוד למסורה,¹⁹ אך נשאר זכר למסורת שיש כאן מאיילא בכך שהב"ת של "בָּהּ" רפויה. ובנוסח כתב יד הספרייה הבריטית נשאר זכר למאיילא גם בכך שיש נסיגת טעם במילה "וַיִּשְׁבְּרוּ". בפסוק השני, "מֵה־פָּעַל אֶל", הטעם הוא בעצם טיפחא; המילים "מֵה־פָּעַל" אינן מוקפות למילה "אֶל". אך נשאר זכר למסורת שיש כאן מאיילא בכך שיש נסיגת טעם.

בנוסח של כתב יד הספרייה הבריטית צירפה המסורה בצורה דומה את המסורות החלוקות בשני הפסוקים. בשניהם יש נסיגת טעם ואין מקף. וגם הנוסח

14. ראה לעיל, הערה 5.

15. ראה: י' ייבין (לעיל, הערה 6), עמ' 206. הוא מציין לפסוק שלפנינו כחריג יחיד לכלל הזה.

16. משה בן דוד בן נפתלי ואהרן בן משה בן אשר חיו במאה העשירית ונחשבים לאחרוני בעלי המסורה. נוסח המקרא המקובל היום הוא נוסח בן אשר. ראה: י' ייבין (לעיל, הערה 6), עמ' 117. נוסח בן נפתלי בפסוק הזה בא בספר החילופים, מהד' א' ליפשיץ, ירושלים תשכ"ה, עמ' יט.

17. כנראה מן המאה העשירית. ראה: י' ייבין (לעיל, הערה 6), עמ' 18.

18. את הרעיון הזה שמעתי מפי מילס כהן לגבי הפסוק במדבר כ"ג, כג.

19. [הערת המסורה המונה י"א מאיילא לפני אתנח אינה נמצאת במסורה הגדולה ובמסורה הקטנה של הכתר, בכל המקומות ששרדו ממנו – הערת המערכת].

של הפסוק מדברי הימים בכתר קרוב מאוד לזה: אין מקף והבי"ת של "בָּה" רפויה.²⁰ אך בנוסח של כתב יד לניגרד הצירוף בשני הפסוקים הפוך: בפסוק הראשון יש מקף, אך יש רמז לטיפחא. בפסוק השני אין מקף, אך יש רמז למאיילא. ואין בידי הסבר להבדל בין שני הפסוקים.

כאמור, בפסוק הראשון, "וישבו בה", יש נוסחאות שהן חד־משמעיות; במקראות גדולות יש טיפחא עם כל הסימנים המשניים שלו ובספרים המוזכרים במנחת־שי יש מאיילא עם כל הסימנים שלו. מתקבל על הדעת שיש כאן האחדה שנעשתה על פי הסברה. אך אם אמנם הנוסחים האלה משקפים מסורת נאמנה, יש בהם סיוע לדברינו שהנוסח שלפנינו הוא תרכובת של שתי המסורות האלה, ושתיהן מיוצגות בו באופן חלקי. וכן לגבי הפסוק השני, "מֵה־פָּעַל אֵל": בנוסח של בן־נפתלי המילה "פָּעַל" מוטעמת בהברתה השנייה; אין כאן נסיגת טעם. נוסח זה הוא חד־משמעי; יש כאן טיפחא. ונוסח זה מיוצג באופן חלקי בנוסח שלפנינו. לא מצאתי נוסח מפורש של מאיילא, כלומר שהמילים "מֵה־פָּעַל" מוקפות לשמאלן למילה "אֵל". אך סביר להניח שקיים נוסח כזה שמיוצג באופן חלקי בנוסח שלפנינו. בשני הפסוקים שנידונו כאן הסמל של הטיפחא-מאיילא רומז לשני הטעמים כאחת.²¹

20. בפסוק מבמדבר המילה "אֵל" איננה פותחת באחת מאותיות בג"ד כפ"ת, ולכן, כמובן, אין כאן מקום לבחון אם היא רפויה או דגושה.

21. מכיוון שטיפחא ומאיילא דומים בסמליהם, נראה לכאורה שהמסורות השונות בפסוקים האלה נתהוו בתקופה מאוחרת יחסית, לאחר התהוות הסמלים של הטעמים. אך אם כדברי הרב ברויאר (לעיל, הערה 2), ניגונו של המאיילא דומה לטיפחא, יכול להיות שהמסורות השונות התהוו בשלב מוקדם יותר.